

mal varlığını devlet işleri ve hayır eserleri için harcamıştır. Tersane'deki Kalyoncu Kışlası ve Camii'nden başka Vize'de cami, hamam ve çeşmelerle Çanak-kale ve Şumnu'da tekke; bugün Truva harabelerinin bulunduğu yerde bir hissar; Midilli, İstanköy, Sakız, Limni ve Rodos gibi yerlerde de çeşmeler inşa ettirmiştir.

I. Abdülhamid devri âlimlerinden Çakerî-i Yemenî, Hasan Paşa'nın savaşları ve bazı isyanları bastırmasıyla ilgili olarak *Gazavât-ı Gazi Hasan Paşa* adıyla bir eser kaleme almıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 10.747, 11.754; Çakerî, *Gazavât-ı Gazi Hasan Paşa*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2419/1; Râmîzpaşazâde Mehmed İzzet, *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285, s. 104; Cevdet, *Târih*, IV, 47-51, 253-254, 274-279; *Sicill-i Osmânî*, II, 159-160; Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942; *TCYK*, s. 141-142; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 48-51, 67-70, 486-488, 582-583, 600; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul 1984, s. 29, 53, 55, 59, 60, 150; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *TM*, VII-VIII/1 (1942), s. 17-40; a.m.f., "Hasan Paşa", *İA*, V/1, s. 319-323; Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", *Troy and The Trojan War* (Ed. Machteld J. Mellink), Bryn Mawr 1986, s. 3-4; J. H. Mordtman — [E. Kuran], "Djezâ'irli Ghâzi Hasan Paşa", *EL*² (İng.), II, 533-534.

MAHİR AYDIN

CEZAYİRLİ HÜSEYİN PAŞA

(1765-1838)

Son Cezayir dayısı ve beylerbeyi.

Denizli'de doğdu, aslen Aydınlıdır. Kardeşiyle Cezayir'e gidip önce balıkçılık yaptı, sonra Cezayir askerî ocağına girdi. Burada kısa zamanda nüfuz ve şöhret kazanarak "hâcetü'l-hayl" (haraların ve atların nâzır) mevkiine yükseldi. Dayı Ali Paşa valiliğinin altıncı ayında vebadan ölünce Cezayir Ocağı tarafından dayılığa getirildi (1818). İstanbul'dan kendisine beylerbeyilik fermânıyla kılıç ve kaftan gönderildi. İyilik sever ve âdil bir kimse olarak tanınan Hüseyin Paşa işe genel af ilân etmekle başladı ve selefinin aldığı bazı şiddetli tedbirleri kaldırdı. Bununla beraber iki defa yeniçerilerin suikastine mâruz kaldı. Hayatını emniyete almak için bir muhafız kıtasının himayesinde müstahkem bir saray olan Kasba'ya çekildi.

Hüseyin Paşa'nın dayı olduğu dönemde Cezayir eyaletinde birtakım karışık-

lıklar mevcuttu, şark ve garp vilâyetlerinde bazı kabileler Türkler'e karşı isyan halindeydiler. Türk hâkimiyetini yeniden kurmaya çalışan Hüseyin Paşa, Kostantîne ve Oran beylerinin yardımı ve Arap Ağası Yahyâ Ağa'nın askerî maharet ve kabiliyeti sayesinde isyanları bastırdı. 1826'da şark, 1828'de garp toprakları huzur ve sükûna kavuştu. Bir taraftan da 1821-1827 yılları arasında Mora isyanı dolayısıyla Yunanlılar'a karşı savaşan Osmanlı Devleti safında yer aldı. Bir donanma göndererek devlete olan bağlılığını gösterdi. Fakat 1827'de Navarin'de Osmanlı donanması ile birlikte Cezayir donanması da Batılı büyük devletler tarafından yıkıldı.

Öte yandan Avrupalılar'a karşı sert bir siyaset güden Hüseyin Paşa, Aix-la-Chapelle Kongresi'nde korsanlığın ilgasına dair verilen karara katılmadı. Buna karşı Fransız ve İngilizler 1819'da ortaklaşa bir deniz gösterisi yaptılarsa da herhangi bir sonuç alamadılar. İngiliz konsolosunun sınır dışı edilmesi üzerine durum daha da gerginleşti. İngiltere'nin istediği tazminat konusunda yapılan ve bir sonuç elde edilemeyen görüşmelerden sonra İngiliz donanması 12-29 Temmuz 1824 tarihleri arasında Cezayir şehrini topa tuttu. Ancak şehirde önemli hasar meydana gelmedi; bu husus Cezayirli'lerin Avrupa devletlerine karşı mücadele azmini daha da arttırdı.

Cezayir beyliğiyle Fransa arasında Directorate devrinde beri süregelen bir alacak davası vardı. O zamanki Cezayir dayısı Fransa'ya borç olarak bir miktar hububat ve para vermiş ve alacağını iki yahudi tüccara (Busnach ve Bacri) havale etmişti. Hüseyin Paşa Bacri'den, mercan rüsûmundan dolayı Cezayir hükûmetine birikmiş borcunu istediğinde, o da Fransa'dan alacaklarını ileri sürerek, dayıya Fransa kralına mektup yazdırdı. Hüseyin Paşa'nın Fransa kralına gönderdiği üç mektuba cevap gelmedi. Bu durum Fransa'nın Cezayir konsolosu Deval ile Hüseyin Paşa arasında ihtilâfa sebep oldu. 29 Nisan 1827'de bir bayram arefesinde yaptıkları görüşme sırasında Deval'in verdiği cevaba çok hiddetlenen Hüseyin Paşa'nın elindeki yelpaze ile Deval'e vurması hadisesi büyütülerek Fransa'ya hakaret sayıldı. Aslında bu bir bahaneydi; esas sebep Fransa'nın Cezayir'deki iktisadî menfaatlerini arttırmak arzusuuydu. Bunun üzerine Fransa Cezayir'i abluka altına aldı (1827-1830). Hüseyin Paşa muhtemelen İngiltere'nin desteği-

ne güvenerek hiçbir anlaşmaya yanaşmadı ve teklifleri reddetti. Müzakere flaması taşıdığı halde 30 Temmuz 1829'da Provence gemisinin Cezayir bataryaları tarafından topa tutulmasını bilmezlikten geldi.

Hüseyin Paşa'nın hareketi Fransa'nın İstanbul büyükelçisi tarafından Bâbü'lî'ye bildirildiği gibi anlaşmazlığın halli için Fransız hükûmeti Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan arabuluculuk yapmasını istedi. Bunun üzerine Bâbü'lî önce eski Cezayir müftüsü Halil Efendi'yi İzmir'den İstanbul'a çağırıp arabuluculuk tâlimatı ile Cezayir'e gönderdi. İngiliz elçisi ise Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bazı kabilelerle Cezayir'e hücum etmek üzere olduğunu bildirerek Bâbü'lî'yi telâşlandırdı. Fransa elçisi merkezden özel bir memur gönderilmesinde ısrar edince bu defa Tâhir Paşa görevlendirildi. Fakat Hüseyin Paşa'nın sert tutumu dolayısıyla Fransa siyasetini değiştirdi ve 31 Ocak 1830'da Cezayir seferine karar vererek donanma hazırlığına girişti. Bu sırada Tâhir Paşa beş maddelik bir tâlimatla Marsilya'ya vardıyla da hiçbir sonuç alamadan geri dönmek zorunda kaldı. Fransız donanması 14 Haziran 1830'da Sîdî Ferrûh'a asker çıkardı. Sadece kendi kuvvetlerine dayanmak durumunda kalan ve daha önce öldürttüğü en iyi kumandanı Yahyâ Ağa'dan mahrum bulunan Hüseyin Paşa uzun süre mukavemet edemedi. Damadı olan kumandanı İbrâhim Ağa da başarı gösteremedi. İmparator Kalesi'nin 4 Temmuz'da zaptı üzerine Fransız General Bourmont'un şartlarını kabul etmek zorunda kaldı (5 Temmuz 1830).

İşgal anlaşmasının 2 ve 3. maddelerine göre Hüseyin Paşa şahsî mallarını muhafaza edebilecek ve istediği yere gidebilecekti. Buna rağmen Malta'ya gitmesi önlediği için Napoli'ye götürülmesini istedi ve 9 Ağustos 1830'da oraya vardı. Kısa süre sonra Livorno'ya geçti. Buradan Cezayir ile devamlı ilişki içinde bulunan yahudi tüccarları vasıtasıyla Cezayir'de Fransızlar'dan hoşnut olmayanlar ve kabile reisleriyle temas kurmaya çalıştı, fakat umduğu sonucu alamadı. 1831'de maaş tahsisi ve emlâkinin iadesi için Paris'e gitti. Paris'te itibar gördüyse de tasarılarından haberdar olan Fransız hükûmetinden bir şey elde edemedi. Livorno'ya dönünce tahriklerini yine sürdürdü. Daha sonra sıkı bir gözetim altında olduğunu hissedererek buradan İskenderiye'ye gitti ve orada öldü.

Hüseyin Paşa sert ve inatçı olmakla beraber kan dökücü değildi. Hamdân Hoca onun iyi ahlâklî ve bilgili olduğunu yazarken Ali Rızâ Paşa kendisini cahil ve son derece mağrur biri olarak tanıtmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 242, 246; BA, *Dosya Usûlü İradeler*, nr. 78; Hariciye Hazine-i Evrakı, *Mesâil-i Siyasiyye*, dosya: 708; Hamdan ben-Othman Khoja, *Aperçu historique et statistique sur la Régence d'Alger* (trc. Hasuna Degis), Paris 1833, s. 160-197; Lutfî, *Târih*, II, 183, 284 vd.; Ali Rızâ Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâyir* (trc. Ali Şevki), İstanbul 1293, s. 53 vd.; H. de Grammont, *Histoire d'Alger sous la domination Turque (1516-1580)*, Paris 1887, s. 382-408; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1958; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord: Tunisie-Algérie-Maroc*, Paris 1931, s. 574-583; a.mlf., *Histoire de l'Algérie contemporaine*, Paris 1964, s. 21-58; Aziz Samih, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1937, II, 94-111; Cavit Baysun, "Cezayir Meselesi ve Reşid Paşa'nın Paris Elçiliği", *TTK Bildiriler*, III (1948), s. 375-379; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul 1957, s. 11 vd.; a.mlf., "Fransa'nın Cezayir'e Tecavüzü (1827)", *TD*, III/5-6 (1953), s. 53-62; Esat Daybelge, *Eski Cezayir ve Dünkü Aurupa Zihniyeti*, İstanbul 1961, s. 24-33; G. Yver — Tayyib Gökbilgin, "Hüseyin", *İA*, V/1, s. 642-643; R. Le Tourneau, "al-Ḥusayn", *EI*² (İng.), III, 606-607.

ATILLA ÇETİN

CEZBE

(الجدبة)

Allah'ın kulu kendine çekip yaklaşması anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "çekmek" anlamına gelen cezbe, tasavvufta "Hakk'ın kulu kendine çekmesi ve âniden yüce huzuruna yükseltmesi" demektir. Cezbe, Allah'ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan onu yakın* nuru ile birden bire mânevî makamlara yükseltmesidir. Allah'ın kuluna bir ih-sanı olan cezbe, kulda istikamet ve ibadet arzusu doğurarak ona belâ ve musibetlere sabretme gücü kazandırır. Cezbe sırasında kul ruhuyla hakikatin kaynağına ulaşır, Allah'ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer ve kulluğundan habersiz hale gelir; vecd ve istişrak haline girer. Süfîler, "Allah istediğini kendisine çeker" (eş-Şürâ 42/13) meâlindeki âyeti ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen, "Allah'ın kula olan cezbesi, iki cihan halkının amellerine denktir" anlamındaki sözü cezbeye delil sayarlar. Sülemî bu sözün Ebül-Kâ-

sım İbrâhim en-Nasrâbâdî'ye (ö. 367/977) ait olduğunu belirtmiştir (*Ṭabaḳât*, s. 488).

Hakk'ın kulu kendine çekmesi cezbe, bu cezbeyle kulun Allah'a yönelmesi aşkıdır. Nitekim mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'i öldürmeye giden Hz. Ömer'in, eniştesinin evinde duyduğu Kur'an sesiyle imana gelmesi, aynı şekilde avda iken üç defa ardarda, "Sen bunun için mi yaratıldın?" diye seslenildiğini duyarak sultanlığı bırakan İbrâhim b. Edhem'in tövbe edip tasavvuf yoluna girmesi "Allah tarafına çekilme" (cezbe) sonucunda gerçekleşmiştir. Böyle bir cezbeye tutulanları Allah iç hallerini göstererek nefis ve dünyadan uzaklaştırır, kendisine yaklaştırır. Bu anlamıyla cezbe, peygamberlere ve velilere ait Hak vergisi bir kabiliyettir. Yünus Emre, "Cezbe-i aşk olmayınca neylesin şeyhim beni" derken buna işaret etmiştir.

Tasavvufta cezbe sülûk* ve amel ile bir arada düşünülür, sülûke bağlı olmayan cezbe makbul sayılmaz. Sülûk görmemiş olanlar, cezbelere güçlü de olsa, vecd halinde bulduklarından kalp makamını aşip kalbin sahibine yani Allah'a eremedikleri için irşad ehliyetine sahip olamazlar. Çünkü irşada lâyık olabilmek ancak sülûk yolundan geçmekle mümkündür. Nitekim İmâm-ı Rabbânî cezbeyi, sülûk görmeyenlerin ve sülûkünü tamamlamış bulunanların cezbesi olmak üzere ikiye ayırır. Sülûk görmeyenlerde ruh nefsin etkisinden kurtulamadığı için bunların cezbesi kalbidir, ruhî değildir. Böyleleri ruhlar âlemini müşahade ettikleri halde Hakk'ı müşahade ettiklerini zannederler. Sülûklerini tamamlayıp ruhları nefislerinin etkisinden kurtulmuş kimselerin cezbesi ise ruhîdir, bunlar Hakk'ı müşahade ederler. Bundan dolayı sülûk görerek kemal mertebesine erenlerde vahdet-i vücûd* a dair sözlerle rastlanmaz. İmâm-ı Rabbânî'nin ifadesine göre cezbe ehli sülûk gördükten sonra vahdet-i vücûda dair daha önce kendilerinden sâdir olan sözlerden tövbe etmişlerdir.

Sohbet, zikir ve semâ meclislerinde kalbinde meydana gelen vâridâta (bk. VÂRID) dayanamayarak kendinden geçen, gayri ihtiyarî sıçrayıp nâra atan kimselerin davranışlarına da cezbe adı verilmektedir. Türkçe'deki "cezbelenmek, cezbeye gelmek" gibi deyimler bu tür cezbe için kullanılır. Buna karşılık ilk tasavvufî kaynaklarda bu cezbeye vecd adı verilir ve zikir, semâ gibi konularla bir-

likte anlatılır. Asıl cezbe ile vecdin dışı yansımaları anlamındaki cezbe bazı bakımlardan farklılık arzeder. İlk süfîlerden itibaren mutasavvıfların bir kısmı bu son anlamdaki cezbeyi ve bundan kaynaklanan taşkın hareketleri muteber saymamışlardır. Nitekim ilk kaynaklarda vecd bahsi münasebetiyle Cüneyd-i Bağdâdî ile ilgili olarak anlatılan bir menkıbe bunu teyit etmektedir. Cüneyd, sohbet esnasında cezbeye gelerek nâra atan bir genci, "Böyle yapacaksın bir daha benim meclisime gelme" diyerek uyarılmış, bunun üzerine genç titrediyi ve damarları şişip gerildiği halde cezbesine hâkim olmaya çalışmıştır; ancak sonunda cezbesi dayanılmaz bir hal almış, kendine hâkim olamayarak bir nâra atmış ve ruhunu teslim etmiştir.

Melâmet fikrini benimseyen ilk süfîlerle Cüneyd ve İmâm-ı Rabbânî gibi bazı mutasavvıflar bu tür cezbeyi önemsemedikleri halde Bayramî Melâmîleri, özellikle Hamzavîler buna büyük değer verir ve sülûkün esası sayarlar. Diğer tarikatlar cezbeyi benimsemekle birlikte bu tür hal ve hareketlerin riyaya sebebiyet vermemesi için gizli tutulmasını isterler. Nitekim Mevlevîler bu gibilere, "Kanını içine akıt", Rifâîler ise, "Yan fakat tütme" uyarısında bulunurlar. Tasavvuf tarihinde bu iki anlayışın temsilcileri her devirde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma*^s, s. 381-384, 445; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 167-168; *Kütü'l-kulûb*, I, 84-88; Sülemî, *Ṭabaḳât*, s. 188, 488; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 648, 746-748; Gazzâlî, *İhyâ*^s, II, 291-301; Bakîî, *Şerh-i Şaḫiyyât*, s. 621; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 113; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'arif*, Kahire 1973, s. 50, 117; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdül-ibâd* (nşr. M. Emîn Kiyah), Tahran 1365 hş., s. 225, 345, 372; Aziz Nesevî, *İnsân-ı Kâmil* (nşr. Marijan Molé), Tahran 1403/1983, s. 102; a.mlf., *Zübdetü'l-hakâ-yık* (trc. Ayıntâbî Hâfız Mehmed Efendi), İstanbul 1291, s. 98-99; Kâşânî, *İştîlâhâtü's-şâfiyye*, s. 39; Lisânüddin, *Ravzatü't-ta'rif* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 147; Câmî, *Nefehât*, s. 386, 479; İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, İstanbul 1976, I, 315-320; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 36-49; Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, Kahire 1303, s. 4, 7-8; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1977, s. 71; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 105.

HASAN KÂMİL YILMAZ

CEZERE

(bk. SÂLİH CEZERE).